

PLEIDOOI VOOR EEN 'INTEGRATIE'-STOP

Een jaar of drie geleden beleefde ik in Leuven een avond die ik als vormingswerker niet snel zal vergeten. Het was de eerste van twee avonden onder de titel *Moslims door een witte bril*, een vormingsprogramma van Motief in samenwerking met FC Poppesnor & NextGENDERation¹ waarin we de beeldvorming ten aanzien van moslims onder de loep namen. De eerste avond was er vooral op gericht te ontdekken hoe moslims telkens weer op erg stereotiepe wijze afgebeeld worden – vooral in contrast met andere religies en levensbeschouwingen. We toonden illustraties hiervan uit krant en journaal, maar ook uit onze oude geschiedenisboeken van school, uit het boekenaanbod van ECI, voor de volledigheid zelfs uit albums van *Suske en Wiske* en *Kuifje*. Daarnaast zouden we ook werken met onze islamkaarten. Die brengen een aantal stereotyperingen in ons denken over moslims en de Arabische wereld in zijn geheel in schema vanuit een westers perspectief, gebaseerd op Edward Saïds 'oriëntalisme'². De tweede avond van het vormingsprogramma planden we te focussen op de onzichtbaarheid van onze eigen witheid, op de privileges die daaraan verbonden zijn, op onze ingebeelde neutraliteit en schijnbaar afwezige maatschappelijke positie.

Doel van het vormingsprogramma was deelnemers enerzijds bewust te maken van de ongenueanceerde, enge, problematische en vaak ook racistische manier waarop moslims in onze samenleving in beeld worden gebracht; en te onderzoeken waarmee deze beeldvorming te maken heeft. Welke sociale, politieke, economische spanningsvelden spelen op de achtergrond? En in wiens belang worden deze beelden geproduceerd en in stand gehouden?

Anderzijds lag ons doel ook in het uitdagen van de deelnemers om omtrent dit maatschappelijke gegeven tot een positiebepaling te komen, en dus ook de beeldvorming rond de eigen positie, de etnisch-culturele identiteit, kritisch te onderzoeken. Het ging dan met andere woorden om de vraag: hoe verhoud ik mij tot die eenzijdige beeldvorming van moslims? Welke eigenbelangen verhinderen mij om weerwerk te bieden aan de heersende beeldvorming? Met wie ben ik solidair?

Weerstand ernstig nemen

De reden waarom ik mij dit vormingsprogramma nog lang zal blijven herinneren is de gigantische weerstand waarop we bij de deelnemers botsten. Mijn collega en ik werden die avond bijna letterlijk 'buiten gedragen' door de groep. De weerstand van de deelnemersgroep was zo groot dat we niet eens aan ons voorbereide programma zijn toegekomen. Nu, weerstand op zich is niet dramatisch – integendeel, in het vormingswerk geldt immers de gouden regel dat storingen steeds voorrang moeten krijgen in het proces – ware het niet dat er hier geen sprake was van 'een proces'. Daarvoor waren de twee, met inhoud en oefeningen volgepropte vormingsavonden, te kort.

Weerstand markeren in leerprocessen vaak diep ingebakken ideeën en ervaringen, het gaat om heilzame weerbarstigheid, om verzet tegen de inschikkelijkheid. Weerstand vragen om aandacht.

---

¹ FC Poppesnor en NextGENDERation werkten aan deze vorming mee vanuit hun project *Gebroken wit*. Dat had tot doel de witte privileges in vraag te stellen. FC Poppesnor is een Antwerps feministisch collectief. NextGENDERation is een Europees transnationaal netwerk van studenten, onderzoeksters en activisten geïnteresseerd in feministische theorie en politiek en de kruispunten met antiracistische, postkoloniale, migranten-, lesbische-, queer- en anti-kapitalistische strijd.

² Edward Saïd definieerde de term 'oriëntalisme' in 1978 in zijn boek *Orientalism. Western Conceptions of the Orient* als een manier van spreken, denken en schrijven (met Foucaults term, een verhoog) dat het westen een 'ander' verschaft waartegen de eigen identiteit kan worden bepaald. De geliefde idee van de verlichte, rationele, beschaafde westerling had dus de idee van de achterlijke, emotionele en onbeschaafde 'oriëntaal' nodig.

Maar nog voor het proces kon beginnen had de groep al afgehaakt. Waar had die weerstand dan mee te maken? Erg uiteenlopende oorzaken liggen aan de basis, maar de deelnemersgroep gaf zelf al een aantal belangrijke redenen. Van bij de aanvang protesteerden deelnemers immers tegen het uitgangspunt van het vormingsprogramma: *niet* de moslim wordt hierin centraal gesteld, wel de manier waarop niet-moslims naar moslims kijken in onze Vlaamse samenleving. De deelnemersgroep verwoordde de weerstand dan ook als volgt: 'Het is schandalig dat straks het probleem nog bij *ons* zal blijken te liggen'. En 'die beelden over moslims ontstaan niet zomaar'. En 'als je mijn ervaringen met moslims zou kennen, zou je wel anders piepen'. Het was duidelijk dat de deelnemers zich door de 'vooringenomenheid' van onze doelstellingen bedreigd, te kort gedaan en/of niet ernstig genomen voelden. De weerstand was zo gigantisch dat er geen doorkomen meer aan was en ook de tweede avond geen millimeter ruimte overbleef om de eigen witheid kritisch te gaan onderzoeken. Hoeft het nog gezegd dat zowel deelnemers als begeleiders een flink uit de kluiten gewassen kater overhielden aan *Moslims door een witte bril*. Een troost is dat tenminste de begeleiders veel van dit vormingsprogramma leerden. Achteraf dan toch.

Het is onder meer deze ervaring geweest die in onze vormingsinstelling aanleiding vormde tot een hernieuwd en diepgaand denkproces omtrent de context waarin we emancipatorisch vormingswerk rond moslims en hun plaats in onze samenleving organiseren, over noodzakelijke voorwaarden, te verrekenen hindernissen en heilzame (methodische) wegen er naartoe. Het voornaamste leerpunt dat we overhielden aan *Moslims door een witte bril*, is dat we de bestaande weerstanden bij onze deelnemersgroepen ernstig moeten nemen, en wellicht zelfs als uitgangspunt moeten gebruiken indien we ruimte willen creëren voor kritische reflectie op de eigen context en denkbeelden. We startten daarom in het voorjaar van 2008 met onze 'experimenteergroepen'. Het ging om groepen van acht tot zestien deelnemers, zowel bestaande groepen (bv. een jongerenwerking, een gezinsgroep) als nieuw samengestelde groepen (mensen uit een zelfde wijk, vrienden of collega's) die het engagement wilden opnemen om twee à drie dagdelen bijeen te komen rond het thema 'moslims en islam'. De deelnemers werden op voorhand gebriefd dat de begeleiders van vzw Motief op de avonden geen vorming zouden komen geven, maar enkel kwamen luisteren naar de ervaringen en ideeën van de deelnemers omtrent het thema. Daarbij legden we ook uit dat vzw Motief als vormingsinstelling de nood voelde om via deze weg opnieuw voeling te krijgen met wat er bij mensen leeft als het over islam en moslims gaat, zodat we nadien onze vorming gericht zouden kunnen programmeren.

Opzet was dat steeds twee begeleiders in een groep aanwezig zijn en via vrije associatie rondom de begrippen 'islam' en 'moslims' verkennen hoe hierover gedacht wordt in de deelnemersgroep: welke beelden er bestaan, welke ervaringen of informatiebronnen aan de grondslag van die beelden liggen, welke gevoelens er rond het thema leven, en welke vragen. Er werd afgesproken dat de begeleiders zo min mogelijk 'sturend', dan wel 'actief luisterend' aanwezig zouden zijn. Hun rol moest beperkt blijven tot het stimuleren van het associëren en tot verhelderend bevragen: vragen waaraan een waardeoordeel verbonden is moesten worden vermeden; enkel open vragen die gericht zijn op het verwerven van informatie werden gehanteerd: wie, wat, wanneer, hoe, volgens wie, waarom.

Met de deelnemersgroep werden ook afspraken gemaakt: iedereen moet zich vrij voelen om de eigen ideeën in te brengen, deelnemers kunnen mekaar respectvol bevragen maar het is niet de bedoeling om met mekaar in discussie te gaan of om tot een gezamenlijke slotconclusie te komen. Het belangrijkste, zo werd vooropgezet, is dat iedereen de eigen visies en vragen verwoordt. Eén van de twee begeleiders is enkel als notulist aanwezig en maakt een verbatim van het gesprek. Dit woordelijke verslag moest het Motiefteam in staat stellen om achteraf – in eerste instantie – een analyse te maken van hoe er gedacht wordt en welke frustraties, vragen en noden er bij onze deelnemersgroep omtrent het thema leven. In tweede instantie moest de analyse leiden tot het ontwikkelen van een zinvoller en efficiënter vormingsaanbod.

Analyse van de gespreksavonden

Vzw Motief beoogde bij aanvang van de hearings ongeveer vijftig bijeenkomsten in een twintigtal groepen te onderzoeken en analyseerde in 2008 reeds zestien gespreksmomenten in zeven erg diverse groepen. 83 mensen namen aan de gesprekken deel. De resultaten, bij de tussentijdse evaluatie (na zestien gespreksbijeenkomsten), waren tamelijk ontluisterend. Binnen het kader van dit artikel is het onmogelijk de hele analyse van deze gesprekken in beeld te brengen, maar ik wil toch proberen in grote lijnen te beschrijven tot welke vaststellingen we kwamen.

Bij de analyse van de gesprekken merkten we het volgende op:

1. Dezelfde ideeën (zowel stereotyperingen als racistische denkbeelden) over moslims zijn in *elke* groep aanwezig, onafhankelijk van de erg verschillende achtergronden van de deelnemers (qua leeftijd, sekse, woonplaats, scholingsgraad, expertise omtrent het thema islam en/of levensbeschouwing...).
2. Deelnemers geven aan dat het overgrote deel van hun ideeën en beelden gebaseerd zijn op informatie uit de media (kranten, nieuwsuitzendingen, duidingsprogramma's).
3. In verschillende deelnemersgroepen werd een aantal identieke 'persoonlijke ervaringen' met moslims (die vaak tot in de details identiek zijn) verwoord.
4. De meeste deelnemers hebben in hun persoonlijke leefsfeer geen contacten met moslims; het overgrote deel van zij die wel moslims kennen, geven aan dat het om contacten in de werksfeer gaat.
5. De term 'moslims' wordt in de meeste gesprekken gelijkgesteld aan 'migranten' en 'allochtonen', soms ook aan 'vluchtelingen' en 'asielzoekers'.
6. De betekenis van de term 'islam' is voor ongeveer een vijfde van de deelnemers onduidelijk of onbekend ('Islam, is dat eigenlijk de godsdienst van een moslim? Zoals bij ons christendom?').
7. Moslims worden als één monolithische groep gezien – los van een specifieke context – met eenzelfde cultuur en dezelfde levensbeschouwelijke opvattingen en religieuze praktijk: moslims in Vlaanderen = moslims in Afghanistan, Saoedi-Arabië, Indonesië...
8. Moslims zijn daarom ook contextueel inwisselbaar: Vlaamse moslims moeten zich bijvoorbeeld verantwoorden voor wantoestanden in Afghanistan of moslima's zonder hoofddoek in Casablanca vormen het levende bewijs dat de hoofddoek ook hier niet (meer) gedragen hoeft te worden.
9. Moslims worden voornamelijk negatief gewaardeerd omwille van: religieus fanatisme, agressief – soms ook gewelddadig – gedrag, onwil om de taal te leren, een cultuur en een waardepatroon dat niet compatibel zijn met onze westerse waarden en cultuur, 'achterstand' in hun ontwikkeling als culturele groep, onwil om onze wetten en gebruiken te aanvaarden, slachtoffergedrag.
10. Het denken over moslims triggert een nadenken over zichzelf. Dit zelf wordt uitgedrukt als een 'wij' (tegenover 'zij', de moslims) maar dit 'wij' wordt – ook na uitdrukkelijke vraag – zelden nauwkeurig gedefinieerd of afgebakend (gaat het om 'autochtonen', om 'christenen'...?). De eigen identiteit wordt door deelnemers in bijna alle groepen enkel ervaren als een 'contrastidentiteit' ten aanzien van de moslims: alles wat zij niet hebben en zijn, heeft en is de eigen groep *wel* (bv. moslims zijn religieuze fanaten, wij zijn gesecculariseerd of geloven op een 'moderne' manier; moslims zijn agressief, wij zijn beheerst/beschaafd; moslims onderdrukken hun vrouwen, onze vrouwen zijn geëmancipeerd; moslims moeten allemaal hetzelfde denken en doen, wij kennen vrijheid van meningsuiting; moslims trekken allemaal aan één zeel, wij zijn verdeeld en daardoor kwetsbaar; moslims moeten de Verlichting nog door, wij zijn reeds Verlicht...).
11. In alle groepen wordt bij het gebruik van het begrip 'integratie' eigenlijk assimilatie bedoeld, in de zin van éézijdige aanpassing van de minderheidsgroep aan de ideeën, gebruiken en gewoonten van de meerderheidsgroep. 'Dat ze zich eens *normaal* kleden, als ze aan werk willen

geraken. Als ge in zo'n kled rondloopt moet ge er niet van verschieten dat ge scheef bekeken wordt'.

12. Hoe hoger geschoold of hoe meer 'expertise' rond het thema, hoe later in het proces een 'leerbehoefte' ('wat wéten we nu eigenlijk?!') wordt uitgesproken. In één groep werd helemaal geen leerbehoefte uitgesproken – toevallig of niet, in een groep die geheel uit 'experts' bestond.
13. Het 'veilige' spreken over de eigen ideeën en ervaringen, zonder in discussie te gaan, wordt door deelnemers als erg deugddoend en erg 'leerzaam' ervaren. *Wat* deelnemers dan precies geleerd hebben, omschrijven ze niet altijd duidelijk. Veelal blijkt het te gaan over het leren van mekaar: andere, nieuwe invalshoeken om naar het thema te kijken. En van de vruchtbare ruimte die ontstaat wanneer deelnemers niet meteen in discussie met mekaar gaan, maar nauwkeurig proberen te formuleren en luisteren. In geen van de bijeenkomsten stoten we op 'weerstand' of geïrriteerde reacties ten aanzien van de begeleiders.
14. Dit 'uitwisselen' van ideeën, en wellicht ook het opzet van de avonden (waarbij op voorhand wordt aangegeven dat de begeleiders geen vormende inhoud zullen inbrengen, maar zelf willen leren van de deelnemers) leidt in de meeste groepen vrij snel tot het formuleren van een leerbehoefte: 'Eigenlijk weten wij niet veel over dit thema. Wij willen hierover meer te weten komen.' of 'Wanneer gaan jullie (de begeleiders) hierover jullie visie geven?'. In vier van de zeven groepen werd deze leerbehoefte, op uitdrukkelijke vraag van de deelnemers, omgezet in een extra vormingsavond waarin de begeleiders aan de slag gingen met een aantal ideeën uit de deelnemersgroep.

Wat nu te denken over deze conclusies?

Ik moet eerlijk toegeven dat ik enigszins teleurgesteld was dat de analyse van de gesprekken in de experimentegroepen – weliswaar bij een tussentijdse evaluatie – geen grote verrassingen of nieuwe inhoudelijke inzichten opleverde. Elke vaststelling die we deden, werd ooit al wel eens geduid en uitgelegd door één of meerdere sociologen. Vele auteurs analyseerden reeds fenomenen zoals de etnicisering (en naturalisering) van culturele verschillen en van het moslim-zijn (zie onder meer Herman De Ley, 1999), waardoor ook sprake is van een 'nieuw' racisme dat omschreven kan worden met de term 'antimoslimisme'. Daarbij valt inderdaad op dat niet zozeer de religie an sich, maar wel de aanhangers ervan onderwerp zijn van afkeer en verzet (Fred Halliday, 1996).

Het fenomeen van de wij-zijtegenstelling, waarbij de westerling zichzelf als cultureel superieur beschouwt aan de 'ander' en zich aan de hand van stereotiepe tegenstellingen een 'wensidentiteit' toeschrijft, werd ons dertig jaar geleden al verhelderd door Edward W. Said (E. W. Said, 1978).

Voorbeelden hiervan te over in de experimentegroepen:

Deelnemer x: 'In Antwerpen zijn 36 moskeeën. Dat zijn er meer dan kerken! Ik heb dat gelezen, sommige moskeeën zijn heel grote huizen.'

Moderator: 'Wat roept dat op?'

Deelnemer x: 'Ik schrok daar van. Ik ben in de moskee geweest in Beringen. Nu moet ge eens proberen in Kaboel een kerk binnen te gaan. Daar laten ze dat niet toe.'

Deelnemer y: 'Wij laten te veel toe.'

Deelnemer x: 'Ja, dat zit in onze grondwet. Dat is een democratisch goed. Dat moeten we niet opofferen. Vrijheid van atheïsme. Zij bezien ons als heidenen, als ongelovigen, als ketter.'

Moderator: 'Heb je dat gelezen?'

Deelnemer x: 'Ik zie dat op de Nederlandse televisie. Die fundamentalisten zien ons zo. De voedingsbodem bestaat er in dat ze zich verongelijkt voelen: die hebben alles, wij hebben niks.'

'Wij zijn slachtoffer aan het worden van onze eigen liberale waarden en democratische beginselen', dat is zowat de kerngedachte die steeds weer opduikt in combinatie met een wij-zijdenken en anti-

moslimgevoelens. Het gegeven dat voor het overgrote deel van de deelnemers de islam zogoed als onbekend is, versterkt duidelijk het wantrouwen ten aanzien van aanhangers ervan. Belangrijker nog: het maakt hen alleszins vatbaarder voor stereotiepe beelden en ideeën. Van deze onwetendheid enerzijds, en van het westerse superioriteitsgevoel anderzijds, maken opiniemakers van allerlei slag trouwens graag gebruik bij het onderbouwen van visies die de groep van zogenaamde 'nieuwe Belgen' en de moslimgemeenschap viseren.

In Vlaanderen is een van de meest invloedrijke ideologen op dit terrein Dirk Verhofstadt, broer van, en kernlid van de denktank Liberales. In een opiniestuk over hoofddoek dragende moslima's die van een Antwerps atheneum worden geweerd (*De Morgen*, 29 juni '09) voert hij een aanval uit op het recht op vrijheid van godsdienst. Daarbij maakt de liberale denker gebruik van verschillende instrumenten die – zo leerden de experimenteergroepen ons – zijn verhaal makkelijk ingang doen vinden bij de grote massa. Hij opent zijn discours met het kenbaar maken van zijn zogenaamde expertise rond het thema: hij schreef *De derde feministische golf*, een boek waarin hij zes moslima's interviewde. Deze zes vrouwen bieden hem de legitimatie om zich als kenner van de Vlaamse moslimgemeenschap op te stellen. Verhofstadt ziet deze zes dames ook duidelijk als pars pro toto voor het vrouwelijke deel van de moslimgemeenschap – zo blijkt uit zijn opiniestuk. Vervolgens schetst hij de houding van de schooldirectrice die het verbod op het dragen van het hoofddoek instelde als een voorbeeld van westerse superioriteit op het terrein van democratische principes en grondrechten (zij wil grote diversiteit toelaten, zij wil vrijheid en zelfbeschikkingsrecht van andere leerlingen veiligstellen).

Verder schetst Verhofstadt hoe de orthodoxe moslimgemeenschap geen boodschap heeft aan mensenrechten zoals 'gelijkheid van elk mens' en 'gelijkheid van man en vrouw'. Binnen deze gemeenschap bestaan immers 'onaanvaardbare praktijken zoals huiselijk geweld, verplichte klederdracht, gedwongen huwelijken, genitale verminkingen'. Als zelfverklaard islamkenner laat Verhofstadt zien waar we dus naartoe gaan wanneer we het recht op vrijheid van godsdienst ten aanzien van moslims blijven toekennen. Dan voert Verhofstadt nog een aanval uit op actieplatform Baas Over Eigen Hoofd!, het actieplatform van gelovige en niet-gelovige feministen die opkomen voor de eigen keuze van vrouwen voor het al dan niet dragen van een hoofddoek. Hij 'ontmaskert' de 'zelfverklaarde progressieve feministen' als uitermate conservatieve adepten van de plaatselijke imam en fervente aanhangers van de godsdienstvrijheid om daarmee de (religieuze) onderdrukking in stand te kunnen houden: 'Nog liever dom houden dan ze bloot stellen aan die duivelse verlichte waarden zoals het recht op zelfbeschikking en de gelijkwaardigheid van man en vrouw, dat is hun redenering', aldus de liberale denker. Verhofstadts conclusie is eenvoudig: op alle scholen moet het hoofddoekenverbod toegepast worden, omdat onze overheid er nu eenmaal garant voor moet staan 'dat al onze kinderen beschermd worden tegen vormen van intimidatie en onderdrukking'. En ook wat die vrijheid van godsdienst betreft is Verhofstadt helder: het is 'een middel om de vrijheid van mensen, vooral van meisjes en vrouwen, aan banden te leggen'. 'En daar moeten wij, in de beste progressieve traditie, nee tegen zeggen', zo besluit hij.

Het motto dat in de teksten van opiniemakers zoals Dirk Verhofstadt steeds weer doorklinkt is: de islam blijft in de kern een onderdrukkende godsdienst (zoals eigenlijk alle godsdiensten dat zijn), niet compatibel met onze 'verlichte' waarden en westerse democratie. Wie denkt dat beide wel te verzoenen zijn, is naïef. Deze gedachte wordt dagelijks herhaald in kranten en in het journaal, maar ook in 'infotainment' op radio en televisie. We ademen het als het ware in en uit, als was het 'van nature' ons gedacht. Andere visies komen nauwelijks aan bod, en wanneer ze wel aan bod komen worden ze 'gestroomlijnd' door journalisten zodat zij het heersende discours niet fundamenteel aantasten – tenzij dat natuurlijk net moet worden beklemtoond. Wie tegen deze ideeën weerwerk wil bieden, komt zelfs met feitelijke gegevens, met degelijke informatie, met een grondige analyse niet veel vooruit. De overmacht van de media die deze ideeën (re)produceren, is te groot.

Vormingswerk kan hierbij alleen maar proberen om de schade te beperken, en mensen te leren problematiseren. Wat wordt hier precies gezegd? Wie zegt het? Op basis waarvan wordt dit gezegd? Klopt deze informatie? Zijn er bewijzen? In wiens belang? Wie wordt hier niet aan het woord gelaten? enzovoort enzovoort... Maar het mag duidelijk zijn, dat we – indien we hierrond maatschappelijke verandering teweeg willen brengen – enerzijds de media als strijdterrein moeten kiezen; anderzijds het middenveld moeten *empoweren* opdat dat die opdracht van het 'leren problematiseren' opnieuw zou kunnen helpen vormgeven.

Het toch wel merkwaardige gegeven dat in verschillende deelnemersgroepen (met zeer uiteenlopende socio-economische positie, leefomgeving, scholingsgraad...) identieke ideeën, emoties, en zelfs persoonlijke ervaringen verwoord worden, hoeft ons niet te verbazen. Paulo Freires (P. Freire, 1970) omschrijving van de 'cultuur van het zwijgen' in de postkoloniale maatschappij van Latijns-Amerika, veertig jaar geleden, leunt dicht aan bij enerzijds het 'economisme'³ en anderzijds het integratiedenken waarmee wij vandaag hier in het Westen te 'ideologisch bezet' worden. Freire verduidelijkte in '70 reeds al dat deze 'cultuur van het zwijgen' een gevolg was van de onderdrukking. Doorheen een 'culturele invasie' wordt het bewustzijn van de onderdrukten bezet met de mythen van de onderdrukkers. De onderdrukten worden opgevoed in een proces dat hen vervreemdt van de eigen belangen, en waarin ze leren denken, handelen en voelen in het belang van hun onderdrukkers. 'Het bewustzijn van de onderdrukten is een onderdrukt bewustzijn' (E. Bernhardt), een distantieloos gevoel van onmacht, dat zo overduidelijk en onvermijdbaar schijnt dat het zich aan iedere kritische reflectie onttrekt. Zelfs het onderbewustzijn wordt bezet door de woorden, waarden, voorstellingen, angsten en wensen van zij die heersen, of het beleid maken.

'Zelfbeheersing' – zo liet Freire ons zien – is dan allang verinnerlijkt, heeft het karakter van een deugd aangenomen; de beheerste beheerst zichzelf in het belang van de heersers. Iedereen tracht zichzelf te profileren als veelzijdig en stressbestendig, flexibel en overall inzetbaar, verdraagzaam want neutraal en objectief, cultureel aangepast (seculier of spiritueel bewogen, maar in geen geval fanatiek en bovenal adept van de Verlichtingswaarden). Het lijkt op het eerste gezicht wellicht een beetje overtrokken om de doorsnee Vlaming als 'onderdrukt' en 'ideologisch bezet' te typeren. Het is vooral taal die wij na 'het einde van de grote verhalen' niet meer mogen gebruiken indien we nog ernstig willen worden genomen door de goegemeente. Maar ik wil u toch uitnodigen om de analyse te maken: wanneer arbeiders het betalen van belastingen een 'asociale maatregel' gaan vinden, wanneer vrouwen zichzelf pas als 'geëmancipeerd' beschouwen indien ze carrière maken en bereid zijn om met diepe décolleté en splitrok bij het krieken van de dag hun enige kind naar de kinderchrèche te brengen en het na achten 's avonds weer op te halen, wanneer Vlamingen met Marokkaanse wortels – die net als hun ouders hier geboren zijn – gaan geloven dat ze zich koest moeten houden en dankbaar zijn en moeten inboeten op hun democratische rechten omdat ze nu

---

³ Bourdieu gebruikte de term religie om de invloed van het kapitalisme op ons denken, handelen, ervaren te omschrijven. Het 'economisme', de invloed van het bedrijfsleven op alle levensdomeinen, tekent de westerse samenleving als een religie waarin mensen onderdanig de voorschriften volgen, offers brengen, het systeem of de 'godheid' aanbidden en deze nooit in vraag (durven/mogen) stellen. Dit economisme heeft zich in een langzaam proces en op subtiele wijze in onze hoofden en lijven, in onze gehele samenleving genesteld, waardoor we het nog nauwelijks herkennen of er de vinger op kunnen leggen.

eenmaal 'te gast' zijn in Vlaanderen... dan spreek ik inderdaad van onderdrukking en ideologische bezetting. Belangrijk hierbij is dat we goed in het oog houden dat de hierboven opgesomde categorieën allemaal onder heersende discours gebukt gaan (een liberale invulling van sociaal beleid of noem het De Derde Weg, onder een liberaal feminisme of onder een Actieve Welvaartstaat, onder een economische oorlogsideologie die groepen in de samenleving tegen mekaar opzet, om ze – eens verdeeld – beter te kunnen beheersen in functie van de radicale uitbouw van de 'vrije' markt. Organisaties uit het middenveld kunnen alleen maar weerwerk bieden tegen deze 'bezetting' indien ze bereid zijn de eigen hoofden, taal, beleidsplannen... zeer kritisch onder de loep te nemen en te 'zuiveren' van beelden en ideeën die deze ideologische bezetting in stand houden.

De idee dat de islam incompatibel is met westerse democratieën, heeft in brede lagen van de bevolking ingang gevonden, zo blijkt alleszins uit onze experimenteergroepen. Deze gedachte is niet uitgevonden door Filip Dewinter, maar werd in de eerste plaats door Guy Verhofstadt, (inderdaad: broer van!) via diens Burgermanifesten tot acceptabel ideeëngoed gemaakt – Verhofstadt die daarmee weliswaar ook niet het warme water uitvond, maar op zijn beurt de stelling van Huntington over de *clash of civilisations* naar de Vlaamse context hertaalde.

Verder is het al helemaal geen verrassing meer dat de deelnemers in onze 'experimenteergroepen' geen benul meer hebben van wat het begrip 'integratie' betekent en de betekenis ervan verwarren met een gebeuren dat moet worden aangeduid met de term 'assimilatie'. De meest waarheidsgetrouwe omschrijving van het begrip 'integratie' vinden we vandaag immers nergens anders dan in de keukencatalogus van Ikea: 'geïntegreerde dampkap = functioneel, onzichtbaar en geruisloos'.

Buiten de catalogus van de Zweedse meubelengigant blijft het voorlopig zoeken naar definities van 'integratie' die S.M.A.R.T. geformuleerd zijn, zoals de overheid dat verwacht in beleidsplannen van gesubsidieerde instellingen. S.M.A.R.T. staat dan voor Specifiek, Meetbaar, Acceptabel, Realistisch, Tijdgebonden. Als het goed zit, of beter: al het smart zit, dan moet elke doelstelling via een indicator af te toetsen zijn. En 'integreren' is een doelstelling die indicatoren kan gebruiken, want het is natuurlijk precies door de vage omschrijving dat de eindmeet nooit 'gemaakt' kan worden. Tijdens het spel worden de spelregels voortdurend veranderd. Wie kan zeggen aan welke criteria je precies moet voldoen vooraleer je als 'geïntegreerd' beschouwd wordt? Mogen we daar in hemelsnaam enige helderheid rond creëren en laat ons dat alstublieft doen *vooraleer* we de discussie omtrent integratie met mekaar verder zetten.

In zijn boek *De gedroomde samenleving* laat de jonge socioloog Willem Schinkel zien dat precies ons 'concept' integratie een van de grootste hindernissen in het integratiegebeuren is. Hij gaat in op de paradoxen in het integratiediscours in Nederland, dat –zo blijkt meermaals – heel wat overeenkomsten toont met het Vlaamse discours. Schinkel schetst hoe onze westerse samenleving leidt aan wat hij 'sociale hypochondrie' noemt. Die samenleving, die heel de geschiedenis door, door talrijke filosofen en theologen verbeeld werd als een 'sociaal lichaam', is voortdurend bezorgd om zijn eenheid en orde. Dat sociale lichaam dat gedacht wordt als een gezond en evenwichtig, coherent en ongeschonden geheel, is volgens Schinkel duidelijk een wensbeeld, dat alles wat cultureel afwijkend is van de norm (homo's, vrouwen, ouderlingen, zieken, mindervalieden, 'allochtonen'...) *buiten* de samenleving situeert.

Sinds het wegvallen van de grote verhalen heeft het maatschappelijke lichaam geen einddoel meer en kan niets nog de aandacht van de dood van het sociale lichaam afwenden, behalve een extreme focus op de mogelijke ziektes ervan. De samenleving zit nu met zichzelf opgescheept, en gaat zichzelf extreem monitoren en betasten en vindt dan allerhande kwaaltjes en ziektes. Die organicistische visie, zegt Schinkel, ligt nu precies aan de basis van de manier waarop vandaag over 'integratie' gesproken wordt (het woord 'integratie' komt van het latijnse 'integer' wat 'ongeschonden geheel' betekent). Want wanneer het om integratie gaat, gaat het om een geheel ('de samenleving') dat

bestaat uit delen ('individuen') die onderling op elkaar afgestemd zijn ('aangepast'). De permanente thematisering van integratie is nu precies sociaal-hypochondrisch, omdat de bedreiging die het 'integratieprobleem' vormt, voorgesteld wordt als een probleem dat van *buiten* komt. Het sociale lichaam voelt zich belaagd door bacteriën en virussen, door allerhande parasieten van buiten die de samenhang van het sociale lichaam in gevaar dreigen te brengen. Daarom staan niet-geïntegreerden *buiten* de samenleving: omdat de samenleving zelf te allen tijde gezond, smetvrij, integer en uit één stuk is. Willem Schinkel gaat nog verder door te stellen dat de sociale productiviteit van 'integratie' volgens hem niet gelegen is in het oplossen, maar juist in het in stand houden van de problematiek: juist de pathologische aandacht voor integratie houdt de scheiding in stand tussen 'de samenleving' en 'niet-geïntegreerden', tussen 'autochtonen' en 'allochtonen'. De samenleving zuivert zichzelf van die problematiek door zowel het voorwerp van integratie (zij die een integratieprobleem hebben) als de oorzaak van het integratieprobleem (een afwijkende cultuur) buiten zichzelf te plaatsen.

Hoe goed je ook 'geïntegreerd' bent, je blijft iemand waarop de term 'integratie' van toepassing is, je gaat niet onzichtbaar en geruisloos op in het geheel (zoals de dampkap) en dus blijf je ondanks alle inspanningen toch gewoon herkenbaar als iemand van 'buiten de samenleving' – want de status van de witte autochtoon (de norm), is een status die verheven is tot 'een etnisch *neutrale* categorie' waarop 'integratie' niet van toepassing is. Als 'etnisch allochtoon' is de status van 'neutraal autochtoon' in dit organicistische denken dus per definitie onbereikbaar. Gebrekkige integratie blijkt een probleem dat zich biologisch voortplant, zoals ook blijkt uit het gebruik van termen zoals 'allochtonen van de tweede en de derde generatie'. Je blijft 'allochtoon' (wat betekent 'niet van deze grond'), ook al ben je hier geboren, zelfs al zijn je ouders hier geboren. Schinkel biedt een uiterst interessante invalshoek om het integratieconcept én het erbij horende vocabularium opnieuw te doordenken. Het kan misschien zelfs een significante bijdrage leveren aan het uitklaren van de impasse waarin we verzeild zijn geraakt, ook in linkse kringen, als het over integratie gaat.

Waar moeten we dan beginnen met het 'opruimen' van nefaste denkbeelden? Dat het overgrote deel van onze visies en beelden verregaand beïnvloed worden door krant en journaal is, veronderstel ik, intussen algemeen bekend, maar wordt bovendien zelden als problematisch beschouwd. Hoe nefast echter de rol van de media voor onze democratie is, heeft Jan Blommaert in talloze publicaties in kaart gebracht en geïllustreerd. Ook in onze 'experimenteergroepen' blijkt overduidelijk dat het de media zijn die vandaag het maatschappelijke debat organiseren, en niet meer het middenveld – zoals dat het geval was in heel de vorige eeuw – waardoor meer dan ooit sprake is van een 'heersend', algemeen aanvaard en wijdverbreid discours over de aard en de plaats (of de afwezigheid ervan) van moslims in onze samenleving. Dit alomtegenwoordige discours blijkt ook uit het uitblijven van een fundamenteel maatschappelijk debat over intercultureel en interreligieus samenleven. Zelfs in linkse kringen blijft het een non-debat, voornamelijk omwille van de volgende twee splijtzwammen.

Eenzijds blijven de rol en de betekenis van religie en ethiek in de politieke analyse de geesten verdelen. Daarbij is het vooral problematisch dat religie nog steeds en voornamelijk gezien wordt als een mythisch denken, dat gebruikt wordt om het bestaande onrecht en klassesettingen te verdoezelen en het status-quo te handhaven. Andere, emancipatorische tradities binnen religies worden zelden ernstig genomen of zijn nauwelijks gekend. Ook worden religie en wetenschap nog op een te simplistische wijze lateraal tegenover elkaar geplaatst, als elkaar uitsluitende polen. Daarnaast verhindert een verregaand vooruitgangdenken de idee dat religie vandaag nog, in deze geseclariseerde samenleving, enige rol zou kunnen spelen. 'En waarom zouden wij dan onze tijd moeten verliezen aan secundaire debatten?' klinkt het ter linkerzijde.

Anderzijds loopt er een diepe kloof doorheen links wat betreft het denken over integratie en de rol van cultuur daarin. De kloof toont aan de ene kant een groep die overtuigd is van de mogelijkheid van een vruchtbaar samenleven tussen mensen met diverse etniciteit, noem het gemakshalve 'multiculturalisten'. Aan de andere kant een groep die we zouden kunnen aanduiden met de term

‘multicultuuralisten’ (Schinkel, p. 108, 2008). Zij kenmerkend door een zogenaamde ‘realistische’ visie op de werkelijkheid (volgens de multicultuuralisten: ‘het integratiebeleid is niet gelukt, dat heeft met *hun* cultuur te maken, en dat moeten we nu maar eens onder ogen gaan zien). Verder verzet deze groep zich tegen een – volgens hen nog steeds bestaand – ‘dominant multiculturalistisch’ denken dat de problemen ontkennt en dat typisch zou zijn voor een verouderd links denken, dat idealistisch en naïef is.

Geen van beide splijtzwammen wordt binnen links structureel gethematiseerd. Ze vormen enkel de verbale wapenuitrusting van een tergend vermoeiend gladiatoren debat tussen enkele protagonisten. Brood en spelen voor ‘progressieve’ intellectuelen op de opiniepagina’s van *De Morgen* en *De Standaard*. De uitkomst is steeds dezelfde: veel bloed, geen winnaars. Tenzij het grijnzende publiek in het rechterhalf rond van het Colosseum.

Zoals ik al zei, leverde de analyse van de experimenteergroepen niet meteen nieuwe inzichten op, elke vaststelling op zich is een herkenbaar fenomeen dat in de literatuur terug te vinden is. Wat ons wel verraste, is het geheel en de combinatie van de verschillende dynamieken die zich tijdens de gesprekken voordeden. Uit het geheel spreekt enerzijds een grote emotionele betrokkenheid, anderzijds een compleet ontbreken van taal om erover in gesprek te gaan en dus ook een visie te ontwikkelen. Uit het geheel aan dynamieken spreekt een gebrek aan persoonlijk contact met moslims én een zwaar door de media ‘bezette’ beeldvorming. Uit het geheel aan dynamieken valt de pertinente aanwezigheid van éénzelfde discours op, een discours dat niet gericht is op het oplossen van wat ‘de samenleving’ als probleem ervaart, maar een discours dat gericht is op het in stand houden van het probleem.

Conclusies en uitdagingen

De vaststellingen bij de analyse van de gesprekken van de experimenteergroepen, die hierboven veel te summier zijn opgelijst, hebben ons in elk geval tot een aantal inzichten gebracht ten aanzien van ons vormingswerk en in het verlengde daarvan houden wij er ook enkele uitdagingen voor het middenveld aan over.

Ten eerste is duidelijk geworden dat de nood aan gesprek over de plaats van moslims in onze samenleving bijzonder groot is. Deelnemers gaven meermaals aan hoe deugdzaam het gebeuren ervaren werd en dat zij erg weinig plaatsen weten waar dit gesprek op een vruchtbare manier gevoerd kan worden. Het is ook mijn ervaring dat in het socioculturele middenveld het gesprek over multicultureel samenleven al te vaak uit de weg wordt gegaan. In nogal wat lokale verenigingen en organisaties zit men met de handen in het haar over hoe men met zure oprispingen en racistische uitlatingen van leden ten aanzien van moslims en ‘allochtonen’ moet omgaan. Uit angst om in uitzichtloze discussies verzeild te raken of in regelrechte ruzies te belanden, laat men het thema meestal onbesproken. Het is een feit dat het begeleiden van dergelijke gesprekken heel wat gesprekstechnische vaardigheden en groepsdynamisch inzicht vraagt. En lokale afdelingen voelen zich daar vaak niet deskundig genoeg voor.

Daartegenover vormt de formule van hearings of experimenteergroepen, volgens mij, een haalbaar alternatief. Het aandacht besteden en ruimte geven aan de aanwezige weerstanden, is een noodzakelijke weg om opnieuw tot een leerbehoefte en met een groep tot een nieuwe analyse van de eigen ideeën, beelden en gevoelens te komen. Met die ideeën en gevoelens dan decodeerwerk verrichten is een stap in het proces waarbij eventueel hulp van gespecialiseerde vormingswerkers kan worden ingeroepen. Ik zou er dan ook voor willen pleiten om deze formule op grote schaal ingang te doen vinden in socioculturele verenigingen, in vakbonden, in dienstencentra van de overheid. Deze taak behoort trouwens, naar mijn mening tot het hart van de opdracht van het

socioculturele middenveld: het maatschappelijke debat organiseren. Naast de uiterst belangrijke gemeenschapsvormende functie die veelal uitgebreid vorm krijgt in kookmiddagen, joggings en reisjes allerhande, wordt het hoog tijd dat we ook aan de slag gaan met de politiserende functie, en dus met wat woelt in de onderbuik van onze samenleving.

Ten tweede moeten wij ons diepgaand gaan bezinnen over hoe weerwerk kan worden geboden aan het dominante discours omtrent integratie, hoe we tot een nieuw vocabularium kunnen komen waarmee problemen niet in stand gehouden maar aangepakt kunnen worden. Hoe we erin kunnen slagen en ons erin trainen om termen als autochtoon en allochtoon, 'nieuwe Belgen', 'migranten'... consequent uit onze woordenschat te schrappen en op een systematische manier het wij-zijdenken kunnen doorbreken. Stel u de impact voor indien we erin zouden slagen om de volgende twee feiten ideologisch ingang te doen vinden:

1. Mensen die hier geboren zijn (los van etnie, kleur, levensbeschouwing) zijn *Belgen*.
2. Het zoeken naar kwaliteitsvol samenwerken en -leven in een multiculturele samenleving moet gebeuren op basis van *overleg* en compromis tussen groepen (en dus niet via eenzijdige aanpassing van allen aan één groep). In dit overleg kan geen enkele groep als 'norm' worden beschouwd.

Voor het bieden van weerwerk hebben we nood aan 'organische' intellectuelen – sociologen, pedagogen, vormingswerkers – die kunnen helpen bij het analyseren en ontwikkelen van nieuwe vormingsformules waarin stappen worden gezet om het bezette bewustzijn te decoderen. Voor mij is verder duidelijk dat dit project alleen maar kan slagen indien socioculturele organisaties hierrond de handen in mekaar slaan en een beleidsverbond met mekaar sluiten. Ik wil graag pleiten voor een collectief *cordon sanitaire* tegen een onderdrukkend vocabulaire. Het sluiten van een dergelijk cordon sanitaire kan uiteraard enkel in combinatie met stap één: het organiseren van het maatschappelijke debat in de eigen organisaties (desnoods samen met partners) en het – met de eigen achterban – decoderen van het heersende discours.

Ook ligt er de uitdaging om in de media een duidelijke, andere stem te laten klinken. Vraag is of alternatieve media, zoals Indymedia, Uitpers, Mediawatch van Kifkif, in samenwerkingsprojecten rond afgebakende thema's – zoals de multiculturele samenleving – geen gemeenschappelijke mediaproducten (publicaties, films, debatten...) kunnen ontwikkelen die op grote schaal onder middenveldorganisaties verspreid kunnen worden. Alleen al het samenwerkingsproces dat aan zo'n gemeenschappelijk project verbonden is, lijkt mij de moeite waard. Daarnaast wil ik ook pleiten voor een islamitische omroep met zendtijd. De grote diversiteit aan visies en overtuigingen binnen de Vlaamse moslimgemeenschap moet in beeld komen, moet een stem en een gezicht krijgen.

De derde uitdaging lijkt mij dat links het thema van de multiculturele samenleving, en de beeldvorming ten aanzien van moslims, structureel gaat thematiseren, intern *én* extern. Daarbij zal onder meer de status van religie en ethiek in de politieke analyse opnieuw onder de loep moeten worden genomen – vooral door marxisten en socialisten.

Ten slotte pleit ik ervoor dat we de gladiatorengevechten van De Persgroep naar de overlegtafel verhuizen. Voor brood en spelen bestaan er reeds voldoende media-initiatieven.

Elke Vandepierre | **vzw Motief**
2009

Referenties

Blommaert, Jan, *De crisis van de democratie. Commentaren op actuele politiek*, EPO 2007

Bourdieu, *De essentie van het neoliberalisme*, in: Oikos, winter-lente 1999, p. 51 –57

De Ley, Herman, *'Antimoslimisme' als racisme*, Actief, tweemaandelijks tijdschrift van het Masereelfonds, jg. 24, nr. 1, 1999.

Freire, Paulo, *Pedagogie van de onderdrukten*, In den Toren, Baarn, 1970

Halliday, Fred, *Islam and the Myth of Confrontation. Religion and Politics in the Middle East*, 1996

Said, Edward, *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*, Penguin 1978

Schinkel, Willem, *De gedroomde samenleving*, Klement 2008

Schinkel, Willem, *Denken in een tijd van sociale hypochondrie, aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*, 2007, Klement

Verhofstadt, Dirk, *Hoog tijd om hoofddoekenverbod op alle scholen toe te passen*, *De Morgen*, 29 juni 2009, p. 11